

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Турубарової Анастасії
Володимирівни «Соціально-психологічні засади соціалізації
неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах
травматогенного соціуму», подану на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи**

Доцільність обраної теми дослідження не викликає сумнівів, адже зі зростанням швидкості соціально-економічних та політичних змін, емоційних й інформаційних навантажень, вимог до адаптаційних ресурсів неповнолітніх, гостро постає проблема ефективності процесу їх соціалізації. На особливу увагу у цьому векторі заслуговують неповнолітні з особливими освітніми потребами, а питання успішності процесу їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму видаються вкрай актуальними. Крім того, складність розв'язання цих завдань визначається наявністю широкого кола підходів до зазначеної проблеми, які іноді суперечать один одному. Отже, проблема визначення основних діагностичних маркерів і результативно-змістовних характеристик процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами та розкриття соціально-психологічних засад його оптимізації в умовах травматогенного соціуму, вимагає поглибленого наукового аналізу, узагальнення й систематизації. З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Турубарової А.В. має суспільний та науковий інтерес, й виявляється своєчасною науковою працею у галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Обґрунтованість концепції, наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації Турубарової А.В. підтверджується запропонованою логікою проведеного дослідження, що знайшла своє відтворення у меті, завданнях, аналізі наукової літератури та визначенні його теоретико-методологічних засад.

Для досягнення мети дослідження, яка полягала у теоретико-емпіричному визначенні соціально-психологічних основ соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму; розкритті концептуальних та змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі, авторкою був поставлений та вирішений комплекс завдань, що має чітку та науково обґрунтовану конфігурацію. Насамперед, це: теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у сучасному науковому просторі; розкриття соціально-психологічних проблем соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі та здійснення їх систематизації; надання концептуального соціально-психологічного обґрунтування проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму; виявлення специфіки перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму; розкриття концептуально-методологічних основ та змісту багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму і оцінка її ефективності; визначення організаційно-процесуальних засад успішності реалізації багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» авторка використала значний теоретичний доробок із різних галузей психології, що дозволило розкрити специфіку розвитку підходів до проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у науковому просторі. Дисертантка у достатнього

широкому спектрі проаналізувала зарубіжні та вітчизняні наукові підходи до соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами, визначила теоретичні та методологічні проблеми дослідження процесу їх соціалізації, які мають місце у науковій думці.

Дисертанткою розкрито соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в особистісному, міжособистісному та соціальному векторах, а також охарактеризовано зміст відповідних соціально-психологічних особливостей неповнолітніх зазначеної категорії; показано, що їх соціалізація найчастіше ускладнюється зміною соціальних зв'язків, стереотипів, ціннісних орієнтацій та настановлень, які викликають соціально-психологічну напруженість, що негативно впливають на цей процес і спричиняють труднощі та проблеми, які підліток не здатен вирішити самостійно.

Авторкою розглянуто соціально-психологічні аспекти організації навчання неповнолітніх з особливими освітніми потребами в процесі їх соціалізації та встановлено, що важливим аспектом успішності цього процесу є розвиток їх мотивації до навчання, який доцільно здійснювати на принципах індивідуалізації та диференціації, з урахуванням соціально-психологічних і психофізичних можливостей неповнолітніх з метою добору адекватних прийомів, методів, засобів навчання, темпу навчальної діяльності, що сприятиме засвоєнню навчального матеріалу, а також особистісному та соціальному розвитку загалом.

Турубаровою А.В. ґрунтовно проаналізовано соціально-психологічні особливості перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї та з'ясовано, що у сім'ях, які виховують неповнолітню дитину з особливими освітніми потребами, виникають суттєві якісні зміни, які проявляються на психологічному, соматичному та соціальному рівнях.

Оцінюючи викладений у теоретичному розділі матеріал зазначимо, що обґрунтування висунутих положень було здійснено дисертанткою з належною

послідовністю та доказовістю. Цьому сприяла чітка структурованість дисертації загалом, її окремих розділів і підрозділів, зокрема.

У другому розділі «Концептуальні основи дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. наголошено, що в умовах травматогенного соціуму все гостріше постає питання знаходження зовнішніх та внутрішніх механізмів і ресурсів, які дозволять неповнолітнім з особливими освітніми потребами ефективно долати наявні у них соціально-психологічні проблеми в особистісному, міжособистісному та соціальному векторах, що обумовлює необхідність розвитку у них резильєнтності, яка виявляється у здібності долати стреси та опановувати складні життєві ситуації конструктивним шляхом. У зв'язку з цим, ресурсність життєстійкості неповнолітніх з особливими освітніми потребами розглянуто авторкою як комплекс їх психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик, а також чинників соціального середовища, що дозволяють реалізувати їх потенційні можливості до успішного проходження процесу соціалізації у травматогенному соціумі. Зазначено також, що важливою складовою ресурсності життєстійкості неповнолітніх з особливими освітніми потребами є психологічний реабілітаційний потенціал, а допомога мультидисциплінарної команди фахівців дозволяє активізувати його та приводити ці резерви до мобілізації компенсаторних і адаптивних процесів, що лежать в основі відновлення порушеного здоров'я, здатності неповнолітніх до навчання та успішності процесу їх соціалізації загалом.

З метою вирішення цих завдань дисертанткою було побудовано структурно-функціональну модель соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами, яка дозволяла реалізувати проектно-модульний підхід до процесу їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму. Крім того, розроблена авторкою модель охоплювала всі аспекти реабілітаційного процесу та визначає шляхи вдосконалення його організації в умовах сучасних соціалізаційних викликів.

Дисертаткою повною мірою доведена необхідність і перспективність застосування проектно-модульного підходу до процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму та підкреслено, що соціально-психологічний супровід цього процесу – це пролонгований, динамічний процес, цілісна діяльність психолога, яка передбачає такі взаємопов'язані модулі: систематична діагностика та моніторинг психолого-педагогічного та соціально-психологічного статусу неповнолітніх з особливими освітніми потребами у динаміці їх психічного розвитку з урахуванням психофізичних можливостей та рівня психологічного реабілітаційного потенціалу (діагностично-моніторинговий модуль); створення соціально-психологічних умов для ефективного особистісного і соціального розвитку неповнолітніх з особливими освітніми потребами та їх інтеграції у соціумі (організаційно-розвивальний модуль); систематична соціально-психологічна допомога неповнолітнім з особливими освітніми потребами шляхом психологічного консультування, соціально-психологічної корекції та соціально-психологічної підтримки (консультативно-корекційний модуль); систематична соціально-психологічна допомога батькам неповнолітніх дітей з особливими освітніми потребами та підвищення професійної психологічної компетентності фахівців, які мають працювати з неповнолітніми зазначеної категорії з питань їх розвитку та особливостей процесу соціалізації (освітньо-просвітницький модуль).

Концепція процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами була покладена в основу проведення емпіричного дослідження його соціально-психологічної специфіки в умовах травматогенного соціуму.

У третьому розділі «Соціально-психологічна специфіка перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. визначено параметри психологічного реабілітаційного потенціалу, як показники ресурсності життєстійкості досліджуваних, їх вплив на перебіг процесу соціалізації; розкрито особистісні особливості та інтегральні соціально-психологічні

характеристики міжособистісних відносин неповнолітніх з особливими освітніми потребами у процесі їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму.

Дисертанткою слушно підкреслено, що з'ясування рівня психологічного реабілітаційного потенціалу має цінність для неповнолітніх з особливими освітніми потребами, оскільки вказує на ті ресурси їх життєстійкості, за допомогою яких можлива компенсація обмежених можливостей і соціалізація у новій соціальній ситуації розвитку. Зауважимо, що визначення рівня психологічного реабілітаційного потенціалу оцінювалося авторкою за такими його складовими, як емоційна стабільність, інтелектуальний і мотиваційний потенціал, особливості оточення та широта спілкування, реабілітаційна компетентність. Дисертанткою наголошено й на актуальності визначення параметрів Я-образу та самооцінки досліджуваних, які у підлітковому віці стають потужним регулятором соціальної поведінки, корегують її відповідно до прийнятих норм, правил, цінностей, що впливає на успішне входження неповнолітніх у соціальний простір, на стосунки з іншими людьми, є передумовою самовиховання і саморозвитку в процесі соціалізації.

Отримані Турубаровою А.В. емпіричні дані розкрили негативні риси у поведінці неповнолітніх з особливими освітніми потребами у комунікативно-діяльнісних ситуаціях й те, що здатність та готовність до продуктивної міжособистісної взаємодії перебуває у зоні їх найближчого розвитку. Проведене авторкою дослідження виявило загальні та специфічні особливості мотивації навчальної діяльності неповнолітніх з особливими освітніми потребами, а також появу нових мотивів, що відображають сучасні вимоги до життя у травматогенному соціуму.

Авторкою наголошено, що вивчення інтегральних соціально-психологічних характеристик міжособистісних відносин неповнолітніх з особливими освітніми потребами набуває значення у зв'язку з наявною у них проблемою самотності, що ускладнює процес їх соціалізації, й те, що

чітке усвідомлення причин виникнення та особливостей самотності дозволяє намітити шляхи її попередження, що, у свою чергу, сприяє уникненню небажаних проблем у процесі соціалізації (суїцидальні дії, аутоагресія тощо).

Проведений Турубаровою А.В. аналіз показників ступеня соціалізованості неповнолітніх з особливими освітніми потребами за виокремленими параметрами дозволив виявити групу досліджуваних із достатнім рівнем соціалізованості, що складає 21,7% вибірки, а також групу досліджуваних з проблемами соціалізації та недостатнім рівнем соціалізованості, яка становить 78,3% вибірки.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» дисертанткою розкрито концептуально-методологічні основи та зміст багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму.

Авторкою показано, що важливою у межах програми вбачалася розробка методичних прийомів, змісту та організаційних форм соціально-психологічного супроводу неповнолітніх з особливими освітніми потребами у соціальній ситуації, що змінилася, з урахуванням специфіки їх соціального дорослішання в умовах травматогенних, нерідко деструктивних, впливів середовища. У зв'язку з цим у структурі такого супроводу особливої значущості, на думку дослідниці, набуває саме соціальний компонент, який безпосередньо пов'язаний з процесом соціалізації, що особливо важливо у випадках, коли у неповнолітньої дитини наявні обмеження в особистісному і соціальному розвитку. Крім того, у програмі було задіяно принципи позитивної психології, що допомагало створити підтримуюче та мотивуюче середовище, адже заохочення зусиль, зміцнення самооцінки та розвиток позитивних відносин сприяють успішному навчанню таких неповнолітніх. Серед специфічних підходів у розробленій Турубаровою А.В. програмі були

реалізовані додаткова індивідуальна підтримка у навчанні, арт-терапія, соціально-психологічна підтримка за сприянням психолога, важлива як для неповнолітньої дитини, так і для її сім'ї, зокрема задля розробки копінг-стратегій опанування стресів, підбору, разом із педагогом, методик навчання. Важливою вбачалася робота з батьками, як-то кризове консультування, а також їх підтримка та задіяння інформаційних ресурсів задля допомогти у кращому розумінні та підтримці своїх дітей, зокрема у напрямку формування усвідомленого ставлення до здоров'я.

Задіяні дисертанткою заходи дозволили зафіксувати зниження фрустрованості членів сімей, які мають неповнолітніх дітей з особливими освітніми потребами, а також їх негативних установок та почуття провини, гіперкритичного і гіпертривожного ставлення до такої дитини, що сприяло зниженню емоційних проблем неповнолітніх в процесі їх соціалізації. Суттєво покращилися міжособистісні відносини неповнолітніх з особливими освітніми потребами та їх соціально-психологічні характеристики як суб'єктів спілкування, зокрема за тенденціями перебувати у товаристві інших людей, встановлення близьких стосунків з іншими, а також відбулося підвищення показників комунікативної і соціальної компетентності неповнолітніх зазначеної категорії.

Загалом авторкою засвідчено зниження на 39,7% кількості неповнолітніх з особливими освітніми потребами з проблемами соціалізації і недостатнім рівнем соціалізованості та відповідне підвищення рівня їх соціалізованості до достатнього.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження надало змогу дисертантці визначити та провести диференціацію соціально-психологічних чинників (інтраперсональних та інтерперсональних), які впливають на успішність процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму відповідно до різновиду інститутів соціалізації.

Взагалі, слід констатувати, що структура дисертації достатньо продумана, має чітку логіку викладу наукового матеріалу та добре компонована. Теоретична обґрунтованість, використання чисельних наукових джерел та різноманітних методів дослідження зумовили вагому наукову новизну отриманих результатів, теоретичну й практичну його значущість.

Одержані наукові результати мають достатньо аргументований характер і відрізняються достовірністю. Це підтверджується обґрунтованістю вихідних теоретико-методологічних положень, використанням надійних і валідних діагностичних методик, репрезентативністю вибірки і коректним застосуванням методів математичної статистики, що забезпечило надійність й вірогідність отриманих результатів дослідження. Реалізація мети й завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що у комплексі вони вирішують актуальне наукове завдання щодо визначення соціально-психологічних засад соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 80 публікаціях авторки, з яких 1 одноосібна монографія, 9 колективних монографії, 4 науково-методичні праці, 27 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 5 статей – у наукометричній базі Scopus, 3 статті – у наукометричній базі Web of Science Core Collection); 39 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

У цілому представлена до захисту дисертаційна робота є завершеним, обґрунтованим дослідженням, яке виконане на високому теоретико-методологічному рівні.

Водночас, вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження та пропозиції.

1. У теоретичній частині роботи недостатньо, на нашу думку, проаналізовано місце рольової структури у загальній сімейній системі та її

зв'язок з іншими компонентами, що описують функціонування сім'ї як інституту соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами.

2. Інтерпретація отриманих авторкою емпіричних результатів має, на наш погляд, дещо дескриптивний, оглядовий характер, тоді як кількість, а також якість отриманих даних потребує релевантного їм тлумачення.

3. Авторкою вдало розроблена багаторівнева соціально-психологічна програма оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму та оцінено її ефективність, але, потребує пояснення, чи є ця програма суголосною традиційним тренінговим програмам, або між ними є різниця.

4. Зважаючи на вагому практичну значущість дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне, на основі проведеної роботи з реалізації багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму, розробити навчально-методичний посібник для фахівців-психологів та майбутніх психологів, які мають працювати з зазначеною категорією осіб.

Висловлені зауваження та пропозиції носять в основному рекомендаційний характер. Вони не знижують загальної високої оцінки наукової роботи, яка є цілісним, закінченим дослідженням достатньо важливої та актуальної проблеми соціальної психології та психології соціальної роботи.

Реферат Турубарової А.В. відповідає основному змісту дисертації. Наведені в рефераті наукові положення, висновки й рекомендації розкриті та обґрунтовані у тексті дисертації. У роботі не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Отже, дисертація Турубарової А.В. «Соціально-психологічні засади соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму» виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є самостійним, логічним, завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня

доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій, а її авторка – Турубарова Анастасія Володимирівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету
МОН України

 Таїсія КОМАР

Підпис Таїсії КОМАР засвідчую:

Проректор з науково-педагогічної роботи
Хмельницького національного університету
МОН України

 Віктор ЛОПАТОВСЬКИЙ